

To cite this article: Güngör, S., Özcan, U. (2023). Mimari Mekânın Biçimlenmesinde Yer Kavramı ve Mekânda Anlam: Louis Kahn Örneği. International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS), 7(3), 173-188

Submitted: November 29, 2023

Accepted: December 18, 2023

MİMARİ MEKÂNIN BİÇİMLENMESİNDE YER KAVRAMI VE MEKÂNDA ANLAM: LOUIS KAHN ÖRNEĞİ

Sena Güngör¹

Uğur Özcan²

ÖZET

20. yüzyıldaki küreselleşme hareketleri ile birlikte, modern çağın getirdiği imkânlar, gelişen teknoloji ve yeni üretim biçimleri doğrultusunda kentsel bağlamından koparılan, kültürel birikimden beslenmeyen, üretildiği coğrafya ve yer'e ait özelliklere dokunmayan bir mimari anlayış oluşmuştur. Mimarlık, artık bölgesel sınırları ortadan kaldıran evrensel bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, "mimarlık" ile "yer" arasındaki ilişkinin doğru kurulması, diğer bir deyişle, yer'in ruhu'nun görünür kılınması Louis Kahn'ın yaklaşımları doğrultusunda ele alınmıştır.

Bu doğrultuda çalışma kapsamında, mimarlık ile yer arasındaki ilişkiyi irdelemek amacıyla kimlik, anlam, bağlam, yer duygusu ve aidiyet gibi kavramlar mekân-yer ikiliği ile ilişkilendirilerek bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu çerçevede, modernite ve küreselleşme ile birlikte sorunlu bir hal alan ve içeriği yeniden tartışma konusu olan "yer" kavramı üzerinden "yersizleşme" ve "kimliksizleşme" sorunları ele alınmaya çalışılmıştır. Louis Kahn'a referanslar verilerek, çalışmada kavramsal ve kuramsal çerçeveye vurgulanan "yer" kavramına yaklaşımları ve bu konuya yönelik yaklaşımlarının etkileşiminden doğan mimari yansımalar uygulama örnekleriyle birlikte değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modernite, Küreselleşme, Yer'in Ruhü, Yersizleşme, Louis Kahn.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye, sena.gungor@nisantasi.edu.tr

² Dr. Öğretim Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye, uozcan@fsm.edu.tr

THE CONCEPT OF PLACE IN THE SHAPING OF ARCHITECTURAL SPACE AND MEANING IN SPACE: THE EXAMPLE OF LOUIS KAHN

ABSTRACT

With the globalization movements of the 20th century, opportunities brought about by the modern age, evolving technology, and new forms of production have led to an architectural understanding that is detached from its urban context, does not draw from cultural heritage, and does not touch upon the specific characteristics of the geography and place of its origin. Architecture now emerges as a universal phenomenon that eliminates regional boundaries. In this context, the issue of “how to be both modern and return to roots” or, in other words, establishing the correct relationship between “architecture” and “place,” revealing the spirit of the place, has been addressed in line with the approaches of Louis Kahn.

In this context, within the scope of the study, a framework has been established by associating concepts such as identity, meaning, context, sense of place, and belonging with the space-place duality to examine the relationship between architecture and place. Within this framework, the problematic concept of “place,” which has become a subject of renewed debate with modernity and globalization, is explored through the issues of “displacement” and “identity loss.” Drawing references to Louis Kahn, the study aims to evaluate his conceptual and theoretical approaches to the notion of “place” emphasized in the study, along with the architectural reflections arising from the interaction of these approaches, through practical examples.

Keywords: Modernity, Globalization, Spirit of the Place, Placelessness, Louis Kahn.

GİRİŞ

Gündelik hayatta ve yazın dilinde “mekân” ve “yer” çoğu kez aynı anlamda ya da birbirinin yerine kullanılmaktadır. Birbirinden ince sınırlarla ayrılan bu iki kavramı genel geçer bir tanımla ifade etmek oldukça zordur. Bu nedenle, ele alınan düşünce sisteminin yapısına, farklı bilgi alanlarına ve konunun içeriğine bağlı olarak farklılıklar gösteren mekân ve yer kavramları ikircikli bir tartışmanın zeminini oluşturmaktadır. Mekân ile yer kavramlarını birbirinden ayrı olgular olarak ele alan kartezyen (rasyonel) düşünce sistemine göre mekân, matematik ve fizik kuralları ile ölçülen, metrik ve matematiksel sistem birimleri ile ifade

edilen soyut bir kavram, geometrik bir yayılım olarak ifade edilmektedir. “Bir yeri oluşturan elemanların üç boyutlu organizasyonudur.” (Augé, 2016, s.12) Kartezyen düşünce sisteminin karşısında yer alan fenomenolojik (görüngü bilimsel) yaklaşım, mekân ile yer’in birbirini var eden olgular, birbirinin ifade gücünü artıran iç içe geçmiş kavramlar olduğunu belirtmektedir. Fenomenolojik yaklaşımda, “yer” öznenin etkinliğinden bağımsız olarak değil özne ile beraber öznenin ona yüklediği anlamlar ile ele alınmaktadır. Yer, insanın duysal ve sezgisel gereksinimlerine karşılık veren, içselleştirilme ve kişiselleştirilme ile birlikte kendilemenin gerçekleşmesine olanak tanıyan ve aidiyet duygusunun oluşmasında ve kimliklerin inşa edilmesinde rol alan bir kavram olarak tanımlanmaktadır. “Felsefede ise ‘yer’, insan yaşantısına dair izlerin okunduğu ve insan varlığının temel durumu olarak ‘dünyada yer tutma’ hali ile açıklanmaktadır.” (Augé, 2016, s.10) Yer kavramının felsefi boyutu göz önünde bulundurulduğunda, yer’in maddesel boyutlara indirgenmesiyle yapılan nicel tanımlamaların yanı sıra daha fazla anlamlar taşıdığı sonucuna varılabilmektedir.

20. yüzyıldan sonra modernite ile birlikte, bedensel deneyim ile zihinde inşa edilen “yer” nicel özelliklere sahip soyut bir mekân olgusuna indirgenmektedir. Bu bağlamda, mimari üretimde yer’e ait değerlerin önemine dikkat çeken mimarlar ve mimarlık kuramcıları mimari nesnenin; yer, yer’in hissi, yer’in kimliği, bağlam, anlam ve aidiyet gibi rasyonel düşüncenin ve modern anlayışın reddettiği kavramlar göz önünde bulundurulması gerektiğini savunmaktadır. Aksi takdirde, modernist anlayış mimarlık alanında, kimliksiz ve türdeş çevrelerin üretimine, mimari nesnenin metalaşmasına, insanın çevresine yabancılaşmasına, aidiyet ve yer duygusunun kaybolmasına, yer’in bağlamının gücünün azalmasına ve böylece “yersizleşme” olgusunun doğmasına neden olduğu vurgulanmaktadır.

Bu bağlamdan yola çıkılarak çalışmanın kapsamında, mekân ve yer kavramları arasındaki ilişkiyi okuyabilmek için farklı disiplinlere başvurularak mevzunun anlaşılmasını kolaylaştırabilmek amacıyla kimlik, anlam, bağlam, yer duygusu ve aidiyet gibi kavramlar mekân ile ilişkilendirilmiştir. Mekânı geometrik bir oluşum olarak gören rasyonel düşüncenin aksine, özne ile yer arasındaki ilişkiyi anlama noktasında bütüncül bir yaklaşım benimseyen fenomenolojik yaklaşımı temel alan bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu çerçevede öncelikle mekân ve yer kavramsallaştırması; rasyonel düşünce ile fenomenoloji üzerine temellenen yaklaşımların ortaya koyduğu kavramlar ve tanımlamalar ele alınmış ve yer’in kimliği ile öznenin kimliği arasında bir kopukluğa neden olan küreselleşmenin so-

nucu olan “yersizleşme” kavramı irdelenmiştir. Oluşturulan kavramsal ve kuramsal çerçevenin derinlemesine irdelenebilmesi açısından Louis Kahn’a referanslar verilerek, mekânsal kurguyu ve söylemi kuvvetli kılabilmek amacıyla yer’in niteliklerini ele alış biçimleri irdelenmiştir. Mekân tasarımının yalnızca biçimsel öğelerden ibaret olmadığı düşüncesi ile Louis Kahn’ın yer kavramına ilişkin görüşlerinden de yararlanarak mekân algısının ve mekânsal deneyimin mimarlık disiplinindeki önemine vurgu yapmaya çalışılmıştır.

Yer’in Anlamı Üzerine

Modernleşme sürecinin sonucunda rasyonalitenin tüm yaşam alanlarında geçerlilik kazanması ile birlikte mimarlık disiplininde, kartezyen düşüncenin bilimsel verilere dayanarak çözümlenmeye çalıştığı homojen, bağlamdan kopuk bir mekân anlayışı ortaya çıkmıştır. Kartezyen düşünce sisteminin özne-nesne ilişkisi birbirinden ayrı tutan düalist yaklaşımına karşın mimarlığın “öz”ünü oluşturan etmenleri sorgulayan mimari fenomenolojik yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu bağlamda, söz konusu mevzunun ayrıntılarıyla incelenebilmesi ve gerekli değerlendirmelerin yapılabilmesi için mekân ve yer ikiliği arasındaki ilişkiye yönelik bazı felsefecilerin yaklaşımlarına başvurarak yer kavramına yönelik tanımlamalara değinilmesi uygun olacaktır.

Özne-nesne ikiliği, rasyonel felsefenin içinde yer alan ve modern aklın kurucularından sayılan René Descartes’in³ “geleneksel ruh anlayışını terk ederek modern psikolojiye de kaynaklık eden bir bilinç görüşünü felsefeye eklemleyerek geliştirdiği kartezyen sistem ile açıklanabilmektedir. Descartes, ruhu yalnızca canlılık veren bir organizmaya, can ruhlarına indirgerken, düşüncüyü ise Tanrı’nın bir armağanı olarak yücelttiği zihin yetisine, rasyonel ruha bağlamaktadır. Böylece insan, düşünmesi yönüyle zihinsel şey, eylemesi yönüyle de bir makine olarak adlandırılmaktadır.” (Altuner, 2013, s.55) Descartes’in yaklaşımına göre, insan ruh ve beden olmak üzere iki ayrı tözde meydana gelmekte ve bu iki töz, insanın varlığını oluşturmak için bir arada bulunması gerekmektedir. Bu bağlamda, Descartes’in özne-nesne ayrılığı üzerine temellenen düalist düşüncesi, modernist dönem boyunca bilgi felsefesinin ana ekseni olma özelliğini koruyarak mimarlık alanında insan ve mekânın birlikteliğinin parçalanmasında ve bağlamsal bütünlüğün yitirilmesinde etkili olmuştur.

Fenomenolojik yaklaşım, insanın deneyimlerine, tecrübelerine ve duyularına yer vererek “yer” kavramını maddeleştirmeden insanın varlığını anlamlandıran bir

³ René Descartes’in geliştirdiği kartezyen sisteme göre, fizik ve metafizik kesin olarak birbirinden ayrılmaktadır.

olgu aracı olarak ele almaktadır. Rasyonel düşüncenin insanı içine almayan ve onu gözlemci olarak dışarıda tutan düalist yaklaşımına karşı Fenomenoloji (Görüngübilim), “deneyim” ve “algı”nın önemine vurgu yaparak mimarlık disipliniinde alternatif bir yaklaşım oluşturmaktadır. Fenomenoloji’nin kurucusu Edmund Husserl, anlamaya çalışılana yüklenen ve “saf bakış/saf bilinç” açısını değiştiren tüm anlamlardan, öğrenilmiş tanımlardan, önyargılardan, kabullerden ve geçmişte edinilen deneyimlerden sıyrılarak “öz”e geri dönmeyi gerekliliğini vurgulamaktadır. Rasyonel düşünce sisteminde “anlama” yalnızca akıl ile gerçekleştirilirken, Fenomenoloji’de ise “deneyim” bilginin temel kaynağını oluşturmaktadır. Rasyonaliteye karşıt bir tutum sergileyen Fenomenoloji, önyargılardan sıyrılarak öz’e, gerçek anlama ulaşmayı hedefleyerek felsefe alanındaki kesin yargıların ve tanımlamaların sorgulanmasına yönelik bir zemin oluşturmuş ve yeni bir anlayışın gelişmesine imkân tanımıştır. Husserl’in fenomenolojik yaklaşımında mekâna getirilen deneyim kavramı, yer’in aktif bir parçası haline gelerek onu bir konum olmaktan çıkarmaktadır. Bu noktada, varlığın yer olarak görülmeye başlaması ile mekân ve yer kavramları ayrılmaya başlamaktadır. Mekân, ölçülebilir ve soyut bir kavram olarak değerlendirilirken, yer bunların ötesinde farklı boyutlar ve anlamlar içermektedir.

Martin Heidegger’in yaklaşımı, varlığın kendisine, varlığın anlamı üzerine odaklanır ve var olan her şey “yer” ile ilişkilidir. Yer kavramının merkezinde, insanın yaşamı, insanın deneyimleri ve insan ilişkileri bulunmaktadır. Yer’in kazandığı anlam, insan ile dünya arasındaki bağlarda yatmaktadır. Kartezyen düşüncenin özne-nesne ayırımına dayanan düalist bakış açısının karşısında bir tutum sergileyen Heidegger, özne ve nesne birlikteliğini vurgulayarak insan ve dünyanın birbirinden bağımsız olduğunun düşünülmemeyeceğini ifade etmektedir. Heidegger için gök ve yer (yüzü) arasında bir “sınır” oluşturan ve fâni insanın ikamet ettiği dünya, keşfedilmesi gereken anlamlar ile dolu mistik ve ilahi bir yer’dir. Heidegger’e göre, sınır bir şeyin durması değil, aksine bir şeylerin var olmaya, gerçek anlamların oluşturulmaya başlanmasıdır. Sınırların çekilip bir şeylerin bir araya gelmesiyle birlikte gerçek anlamlar ortaya çıkarılarak o yer’e özgü bir karakter atfedilmeye ve yer görünür kılınmaktadır. Doğanın sınırlarını yer (yüzü), ufuk ve gök; fani insanın inşa ettiği mimarının sınırlarını ise duvar, döşeme ve tavan oluşturmaktadır. Heidegger’in varlık yaklaşımına göre, dünya insanın etkileşim ve deneyim yeridir. Heidegger bu durumu, “dünya içinde olmak” söylemiyle açıklamaktadır. “Dünya-içinde-olan” insan (dasein), dünya ile etkileşime girerek yer’in anlamını görünür kılmaktadır. Heidegger’e göre (1971), insan

dünyada “yer” bulma, dünyaya yer’leşme (ikamet etme) çabasını inşa etme eylemiyle fiziksel hale getirmektedir. İnşa etme ile ikamet etme “yer” üzerinde bütünleşmektedir. İkamet etmek, insanın var oluşunun temel koşullarından biri olarak tanımlanmakta; ikamet edilen yapı ise, insanın var oluşunu konumlandırmaktadır. Bir yapı, yer’in ve ikamet eden insanın özelliklerine göre inşa edilmekte ve içerisinde bulunan fiziksel ve beşeri topografya ile birlikte şekillenmektedir. Heidegger’e göre “mekân doğrusal yönelmelerin, ölçülebilir, hesaplanabilir boyutlarını içermektedir. Mekânın tözü bu boşluk içinde yer alan uzantıdır. Yer kavramı ise, ait olma duygusunu bilinç durumuna getiren pratik bilgilerle mekânı anlama -kendi dışına çıkararak gerçekliğini anlama- modunu yansıtmaktadır. Yer kavramında geometri ve diğer rasyonalize edilen şeylerden önce mekân gelir veya kasılır; uzar veya kısalır.” (Heidegger’den aktaran Aydın, 2003).

“Köprü” metaforu üzerinden yer kavramına ilişkin yaklaşımını açıklayan Heidegger’e göre, köprü, sadece iki kıyıyı birleştirmek için inşa edilen bir yapı olma işlevinin ötesinde bir anlam ifade etmektedir. İki kıyıyı bir araya getirip bütünleştiren köprü ile gerçek anlamlar ortaya çıkarılarak “yer” görünür kılınmaktadır. (Heidegger, 1971) Köprü, çevredeki potansiyel anlamları bir araya getirerek, bulunduğu konumu yer’e dönüştürmektedir. Heidegger, varlık ve varlığın anlamı üzerine geliştirdiği bu yaklaşım, yer’den bağımsızlaşan ve öz’ünü yitiren mimarlığın, yer ile kurduğu ilişkinin yeniden sorgulanmasını ve yer’e öncelik veren bir mimarlık arayışının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Maurice Merleau-Ponty’nin fenomenolojik görüşleri, beden varlığının bir parçası olduğuna, akıl-beden birlikteliğine ve algılamının beden ile gerçekleştiğine işaret etmektedir. Merleau-Ponty’nin yaklaşımında algılama “beden” ile gerçekleşmektedir. Heidegger’in “dünya-içinde-olan” varlık anlayışı, Merleau-Ponty’de “dünya içinde oluşmak”, “vücut bulmak”, “beden ile dünyayı kavrayış” söylemleri ile paralellik göstermektedir. İnsanın bedensel varlığı, dünyanın bir parçasıdır; nesnelere ise, beden ile dünya arasındaki ortak ilişkiden ve etkileşimden doğmaktadır. Mekân algısı “beden”de başlamakta ve mekân bedensel deneyim ile anlam kazanmaktadır. Beden ile deneyimlenerek anlamlandırılan mekân, yer’e dönüşmektedir. Merleau-Ponty algı üzerine kurulu fenomenolojik görüşünü “bir insan vücudu, gören ile görünür arasında, dokunan ile dokunulan arasında, bir gözle diğeri arasında, el ile el arasında bir çeşit kesişme olduğunda, hissedilen-hissedilen kıvılcımını parladığında, sönmeyecek bu ateş yandığında -ta

ki vücudun bir kazası hiç bir kazanın yapmaya yetmeyeceğini bozana kadar- buradadır” şeklinde ifade etmektedir. (Merleau-Ponty, 2012, s.35)

Christian Norberg-Schulz, Modernizm’in indirgemeci ve öz’e ilişkin değerleri dışlayan rasyonel yaklaşımın neden olduğu varlığın tekrar bir araya getirilmesi güç parçalara ayrılarak “bütünlük”ün kayboluşunu, “yer” ile ilişki kurmaya imkân tanımayan, yer’e ait değerlere dokunmayan, özgün kimlikten yoksun ve aidiyet duygusu geliştirmeyen bağlamdan kopuk homojen ve soyut mekânı eleştirmektedir. Heidegger’in varlık felsefesini mimari kuramına aktaran Norberg-Schulz, yer’in anlamının analitik ve bilimsel kalıplar üzerinden açıklamanın mümkün olamayacağını belirtmekte ve fenomenolojik yöntem ile “yer’in ruhu”nun ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Bu kapsamda, “genius loci” kavramı ile yer’in ait değerlere vurgu yapılarak, insanın kendi varlığını hissetmesinin yalnızca yer’in ruhu’nu yansıtan bir mimari çevre ile mümkün olabileceği ifade etmektedir. “Yer’in ruhu, ‘mekân’ ve ‘karakter’ kavramlarına bağlı olarak anlaşılabilir. Mekân, ‘bir yeri oluşturan elemanların üç boyutlu organizasyonu’, karakter ise o yerin ‘atmosferi’dir.” (Augé, 2016, s.12) Norberg-Schulz, yer’in ruhunun kavranmasında “anlam, kimlik ve tarih”in önemli olduğunu vurgulamaktadır. Yer’in kendine özgü bir karakteri, diğer bir deyişle yer’in ruhu olduğunu belirten Norberg-Schulz’a göre, yer kavramı, yaşam boyutundan ayrı olarak düşünülemez. Çünkü yer mekânın yaşamı yansıtan düzeyidir. Mekân ruhsal bir boyut kazanarak yer’e dönüşmekte ve yer niteliğine ulaşmaktadır. (Norberg-Schulz, 1971) “Norberg-Schulz, ‘yer’in ruhu kavramı ile mekânı ‘yer’e dönüştüren dinamikleri, karşıt kavramlar arasında oluşan gerilimle açıklamaktadır. Heidegger’in mimarlık üzerine etkisi konusunda yeni bir tartışma açmakta; mimarlığın sorgulama alanını çok katmanlı anlam strüktürleriyle zenginleştirmekte; katmanlı okumalar için mimari çevrenin sağladığı olanakları tartışmaktadır. Geleneksel çevreler üzerine verdiği örneklerden hareketle, günümüz mimarlığının çelişkili ve karmaşık yapısını anlamamıza yardımcı olan ilişkiler yumağı önümüze sermektedir.” (Aydınlı, 2003, s.58)

Yer’in Sorunsallaşma Süreci ve Yersizleşme

20. yüzyıldaki küreselleşme hareketleri çerçevesinde, modern dünyada büyük bir hızla yaşanan gelişmelerin etkisiyle sosyal, ekonomik ve kültürel bir değişim ve dönüşüm sürecine girilmiştir. “Modernleşme sürecinde, geleneksel üretim biçimlerinin yerini yenileri almış; teknolojik gelişmeler giderek artmış ve kullanımları yaygınlaşmış; ‘üreten insan’ yerine ‘tüketen insan’ model olarak gösterilmeye başlanmıştır.” (Ötkünç, 2005, s.21) Modernizm, sosyal ve toplumsal

yaşam alışkanlıklarını ve (fiziksel) mekânın yapılanmasını ve algılanmasını önemli ölçüde değiştirmiştir. Buna bağlı olarak, insanın düşünce yapısındaki ve çevresini algılayışındaki farklılaşmalar ile birlikte yer ile kurulan ilişki de değişim geçirmiş ve yerellik, bölgesellik, kimlik, anlam, bağlam ve aidiyet gibi kavramlara yönelik sorgulamalara başlanmıştır. Modernitenin bir sonucu olan küreselleşme, mimarlığı hızlı ve köklü bir şekilde dönüşüme uğratarak evrensel bir olgu haline getirmiştir. Mimari üretimde, yerellik kavramının önemi azalmış ve bölgesel farklılıkları ortadan kaldırılmıştır. Kapitalist kültürün büyük bir ivme kazandığı küreselleşme ile birlikte kültürel özgünlüğün ve kültürel değerlerin sürekliliğinin öneminin azalması, yerel mimari değerlerin erozyona uğraması, mekânda aidiyet duygusunun oluşturulamaması ve mekânın insanın bilişsel, duyuşsal ve sezgisel gereksinimlerini karşılayamaması gibi sorunlar “kimliksizleşme” ve “yersizleşme” gibi kavramların doğmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda da, mimaride ve yapılı çevrede standartlaşma, aynılaştırma ve homojenleşme baş göstermiştir.

“Yersizleşme” olgusu, yer’e ait değerlerin giderek ortadan kalkması ve çevrenin iletişimsel gücünün azalmasına bağlı olarak kimliksizleşme, aidiyet duygusunun yitirilmesi ve yabancılaşma hissi gibi sorunların oluştuğu süreç olarak tanımlanabilmektedir. Küresel ölçekte yaygın hale gelen “yersizleşme” sorunu yaşamın neredeyse her alanında olduğu gibi mimarlık alanını da etkilemiştir. “Mimarlıkta yersizleşme, mimari nesnenin, herhangi bir coğrafi bölgeye, kültürel yapıya, düşünsel dizgiye ya da zamana ait olmaması olgusudur.” (Koçyiğit, 2012, s.95) “Yersizleşme, fiziksel çevreden kültürel değerler bütünlüğüne, tarihsel dönemsellikten kuramsal dizgeye, çeşitli boyutlarda ya da kavrayışlar altında görülen bir bağlamsızlaşma sorunudur.” (Koçyiğit, 2007, s.vi) Yersizleşme, yer olgusunu rasyonel bir düzleme indirgeyerek yer’in soyut bir kavram haline gelmesine ve anlamsal varoluşunun kimlik kavramından ayrılmasına neden olmuştur. Kapitalizmin ve kapitalist kültürün üretim ve tüketim ilişkileriyle şekillenen, homojen, tek tip, kimliksiz bir mimarlığın ürünü olan yer’sizleşen mimari nesnenin nerede veya hangi zamanda üretildiğinin artık bir önemi bulunmamaktadır. Çünkü mimari nesne, kendisine yer-yurt edinememiş tekil bir öge olmaktan öteye geçememekte ve her yerde benzer özelliklere sahip olan mekânlar bir farklılık oluşturmamaktadır.

Modernizm’in etkisiyle, mekân algısı başka bir boyut kazanarak üretildikleri yer’e ait coğrafi, tarihsel, sosyal ve kültürel değerler ile bağ kurmayan, dolayısıyla her yerde karşılaşılabilecek ve üretilebilecek, bir yer’e ait olma (aidiyet)

duygusundan kopuk, yer bağlamının ve anlamının yitirildiği yeni mekân tipolojileri oluşmuştur. Marc Augé'nin (2016) öne sürdüğü “yok-yer”⁴ kavramı ile yersizleşme sorununu eleştirmektedir. Kapitalizmin dayatmalarıyla mimarlık disiplinine katılan “yok-yer”, “kimlikleyicilik, ilişkisellik ve tarihsellik”⁵ parametreleriyle tanımlanamayan, içselleştirilemeyen, bir yer'e ait olma hissi uyandırmayan, yer-yurt edinilemeyen (diğer bir deyişle yersiz-yurtsuzlaştırma⁶) ve tabula rasa üzerine oluşturulan mekânlardır. “Modernleşme ile birlikte yer ve özne ilişkisindeki ayrışma, yersizlik duygusu, geleneksel dünyada bireyin bulunduğu yer ve oradaki insanlarla ilişkisinin kopuşu, süreklilik, aşinalık ve güven hislerini de azaltır. Bu yersizleşme, herhangi bir yerde/hiçbir yerde bulunma hissini en iyi anlatan kavram ‘yok-yer’dir. Yok-yer, mutlak yalnızlığın olduğu ya da kendiliğinden davranışları kodlayan hiçbir toplumsal ilişkiyi belirlemeyen mekânlar anlamında kullanılmaktadır.” (Augé, 2016, s.19-24)

Modernizm'in bir sonucu olarak kabul edilen yersizleşmeye yönelik eleştiri, yer'i var eden niteliklerin algılanabilir imajlara dönüştürülerek görsel açıdan tüketilmesi söz konusu olmuştur. Heidegger'in (1977, s.134) “modern çağın temel olayı dünyanın resim olarak fethedilmesidir.” söylemi bu durumu desteklemektedir. Modernite ile birlikte, mimarlığın iletişim gücünü kaybettiğini düşünen ve mimarlığın anlamını sorgulayan Juhani Pallasmaa'nın (2016) “Gözmerkezci (Optik mekân)” yaklaşımı ile Batı kültüründe akıl ile bağdaştırılan, en soylu duyu olarak kabul edilip yüceltilen ve insanın algı dünyasının merkezine yerleştirilen “görme”nin ve “ideal göz”ün, diğer duyular üzerindeki egemenliğini eleştirmektedir. Görme duygusu hegemonyasını kurarak günümüz modern mimarisinde göze hitap eden tasarımların üretilmesiyle birlikte diğer duyuların bastırılmasına, bedensel deneyimin ve diğer duyuların⁷ ihmal edilmesine, böylece

⁴ Havaalanları, hipermarketler, benzin istasyonları, otoyollar gibi insanların ve yüklerin hızlandırılmış dolaşımı için üretilen, tüketime dayalı yaşam biçimini yansıtan ve transit kullanılan mekânlar yok-yer olarak nitelendirilmektedir. (Augé, 2016, s.22)

⁵ Marc Augé'ye göre (2016), yer üç ana vasfa sahiptir: kimlikleyicilik, ilişkisellik ve tarihsellik. Yer'i bu üç ana özellik üzerinden tanımlamaktadır.

⁶ Deleuze ve Guattari'nin (2005) öne sürdüğü “yersiz-yurtsuzlaştırma” (deterritoriliasion) kavramı, “yersizleşmenin yalnızca felsefe disiplindeki kavramlarla sınırlı olmadığı, toplumsal yapılardan fiziksel çevrenin üretimine kadar yaşamın her alanını ilgilendiren bir olgudur.” (Koçyiğit, 2007, s.189)

⁷ Ayrıcalıklı görme duygusu dışındaki diğer duyuların “yalnızca özel bir işlevi olan arkaik duyu-sallık kalıntıları” olarak kabul edildiğini ve kültürel kod tarafından bastırıldığını vurgulamaktadır. (Pallasmaa, 2016, s.20)

aidiyet kavramını zayıflatarak kopukluk duygusuna, insanların hem kendilerine hem de yapılı çevrelerine yabancılaşmasına neden olmuştur.

Louis Kahn: Sessizlik ve Işık

“Yer” mefhumu Batı düşüncesinin felsefi temellerini oluşturan Antik Yunan felsefecilerinin metinlerinde detaylı bir şekilde işlenmektedir. Öncül metinlerde ise, yer mefhumunun ölçülebilir ve ölçülemeyen özellikleri arasında bir ikilik görülmektedir. Platon’a ait metinlerde yer’e ilişkin bu ikilik, “topos ve chora” terimleriyle ifade bulmaktadır. “Platon’a göre chora (mekân), bir form, belirli yerlerin bir matrisi, bir yer fakat tam olarak belirli olmayan bir yerdir. Topos (yer) ise, locus’ü dolduran duyarlı bedenlerden oluşan ayrık bir topoi’dır.” (Platon’dan aktaran Augé, 2016, s.10) “Yer, kendinden başka hiçbir şey tarafından kuşatılmayacak olmasının sağladığı güçle, bir eşiktir ve var olan her şeyin durumudur... Olmak, yerde olmaktır.” (Casey’den aktaran Augé, 2016, s.10) Heidegger, bedensel deneyim gözetilerek oluşturulan mekân ile henüz görünür olmayanın görünür kılındığını diğer bir deyişle “var olduğunu” söylemektedir. Görünür olmayanın görünür hale getirilmesiyle birlikte ortaya çıkan “yer” olarak “mekân”, konumu ile birlikte “var oluşu” ortaya çıkmaktadır.

Heidegger’in mekânın oluşturulmasında görünmeyen görünür olması olarak ifade ettiği “varlık” kavramı ile Louis I. Kahn’ın mekân üzerine düşüncelerindeki “düzen (order is...)” kavramı paralellik gösterdiği söylenebilmektedir. Kahn, düzen’in ne olduğuna dair pek şey yazmıştır, ancak bu listedekiler bir kenara atıldığında geriye sadece “order is...” kalmaktadır. “Ne olduğunu söylemeye çalışmayan ‘is’ (olmak) sözcüğü karşımızda oluşun muazzam duyumudur. Heidegger’in varoluş yaklaşımında, varlık kendisini ‘is’ (olmak) de açmaktadır; gerçekten olma, orada kalıcılık, yer alma, gelmede, ait olmada, yapılmış olmada, hâlihazır olmada belirlemektedir.” (Ersal, 2013, s.40) Kahn’a göre “düzen, tüm varoluşun kalıbıdır. Suyun, rüzgârın, güneşin, caddelerin bir düzeni vardır. Mimarın inşa ettiği düzen ise yapıyı inşa edenlerin düzenidir” (Kahn’dan aktaran Ersal, 2013, s.97).

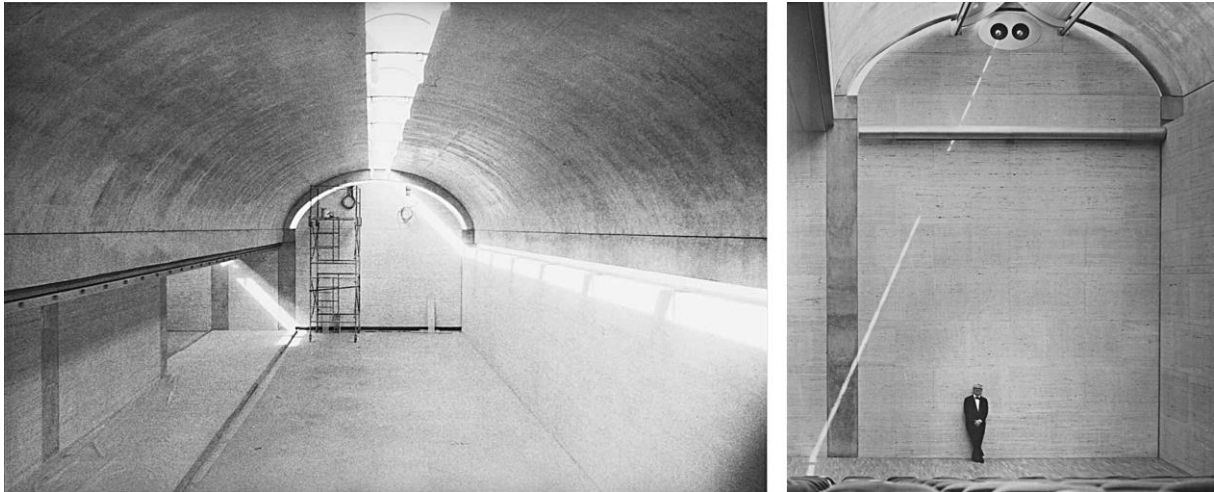
Louis I. Kahn, düzenin insanın anlam dünyasını karşıladığını ve insanın bu düzeni, oluşturduğu yapılı çevreye yansıttığını savunmaktadır. Kahn, görünür dünyanın arka planında onu görünür hale getiren bir “düzen” olduğundan bahsetmektedir. Mimari nesnenin biçimle meydana gelen görünmeyen boyutunun “düzen” kavramı üzerine temellendiğini söylemek mümkündür. Görünmeyen (ölçülemeyen) değerler, gerçekliğin bir yansıması olarak biçime (forma) dönüşmekte ve meydana gelen bu biçim (form), görünür diğer bir deyişle ölçülebilir değer-

lerle “düzen”e katılmaktadır. Kahn, mimari nesnenin doğal düzenini, “biçim (form)” kavramı ile ilişkilendirmektedir. Kahn’a göre, biçim (form), bir bütünü oluşturan parçaların ilişkisiyle (parça-bütün ilişkisiyle) kurulmuş öz’ü ifade etmektedir. Mimari nesnenin formunu oluşturan parçalar mekânsal ve tektonik kavramlara dönüşmekte ve bu parçaların birbirleriyle ilişkileri formu meydana getirmektedir. Kahn’ın “varoluş-öz” ilişkisi içerisindeki form arayışında, insanın gündelik yaşantısının mükemmel olmayan, kusurlu yapısı önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, yapılarında sıklıkla kullandığı beton, tuğla ve ahşabın yüzeylerindeki pürüzleri gizlemeden, doğal dokusuna dokunmadan olduğu gibi bırakmasının nedeni, malzemenin kusurlu yapısını vurgulamak istemesi olduğu sonucuna varılabilmektedir. Kahn, köke dönüşü temsil ettiğini düşündüğü arketipler ve temel geometrik formlar ile yapıların ruh’unu tanımlayan “öz” arayışına vurgu yapmaktadır. Kahn, geçmişin biçimlerine bağlı kalmadan arketipleri gerçek anlamlarından soyutlayarak modernist bir yaklaşım ile yeniden yorumlamaktadır. “Modernistler çağın ruhuyla çelişmeyi kabul etmemişlerdir. Onun dışında kalanlarsa, ya bu çelişkiye razı olmuşlar, ya da çağın ruhu savının geçerliliğini sorgulamışlardır. Kahn ise bu ikisinin arakesitinde bir bölgede konumlanmaktadır. O bir tarihselci olamayacak kadar modernist ve bir modernist olmayacak kadar tarihselci gözükmektedir.” (Togay, 2002).

Kahn, “düzen”i meydana getiren ve onu “var” edenin arkasında yatan görünmeyen boyutunu “sessizlik” kavramıyla açıklamaktadır. Görünür olan düzenin arkasında görünmeyen bir “sessizlik” olduğundan bahsetmektedir. Kahn, düzeni oluşturan görünen (ölçülebilen) ve görünmeyen (ölçülemeyen) boyutlarını şöyle ifade etmektedir; “Fiziki doğa ölçüye gelebilir. Duygu ve rüya ölçüye sahip değildir. Ruh şeyleri arzu eder ve tanımlanamaz, ölçüsü, maddesi olmayan ifade edilir.” (Kahn’dan aktaran Ersal, 2013, s.96) Kahn’ın mimari anlayışına göre, “bir yapı, bana göre tasarlama süreci boyunca ölçülemez olanla başlar, ölçülebilir olana gider ve sonunda ölçülemez olana döner. Maddi gerçeklik, ölçüye gelebilirliğin dünyasıdır.” (Kahn’dan aktaran Güvenç, 2003, s.3) Mimarlık, ölçülemeyeni cisimleştirmektedir. Kahn’ın mekânı görünmeyen değerler ile kurgularken başvurduğu araç ise, her şeye varlık veren “doğal ışık”tır. Mimari de, sessizlik ve ışığın buluşmasıyla var olmaktadır. Görünmeyen değerler, mekânda ışık aracılığıyla görünür hale gelerek, maddeleşerek gerçek (varoluş) anlamını bulmaktadır. Kahn, sessizliği ışık ile buluşturarak görünmeyeni görünür kılmakta ve ölçülemeyen boyutu maddi varlığa büründürmektedir. Kahn için, mekânda doğal ışık yoluyla yılların, mevsimlerin, günün kısacası zamanın değişiminin

hissedilmesi önemlidir. Tek bir zamanı direten, durağanlık yaratan yapay ışıktan kaçınıp, hiçbir şeyin durağan olmadığı gibi varlığın da durağan olamayacağı düşüncesiyle dinamik bir mekân arayışı içerisine giren Kahn, doğal ışığı kullanarak zamanın akışı ve bu akış içerisinde dünyada meydana gelen değişimleri mimari nesne aracılığıyla insanlara aktarmaya çalışmaktadır.

Yapıyı anlam boyutu ve bütüncül bir yaklaşım ile ele alan Louis I. Kahn'ın arketiplerin modern tekniklerle buluştuğu, beton ve ışık arasındaki diyalogun geometrik bir kompozisyonu olarak görülen Kimbell Sanat Müzesi'nde, yapım sürecini meydana getiren etmenlerden biri olan "ışık" aracılığıyla görünmeyen değerler maddeleşerek mekân gerçek anlamını bulmakta ve maddi dünyada "varlık" kazanmakta diğer bir deyişle, gerçek bir mekâna (yer'e) dönüşmektedir. Müzede, art arda ve yan yana sıralı tonozların kilit kısmı boyunca uzanan açıklıklar, doğal ışığı yılların, mevsimlerin, günün kısacası zaman içerisindeki olası tüm değişimlerin iç mekânda hissedilmesini sağlayacak bir ışık penceresi niteliği taşımaktadır. Bu açıklıklar, doğal ışığın yapı içerisine girmesine izin vererek ışık mekân içerisine homojen ve doğal bir şekilde yayılmakta ve çıplak betonarme tonozları aydınlatmakta, böylece kullanıcının ışığın gün içerisindeki dönüşünü, günün farklı zamanlarında oluşan atmosferi deneyimlemesini sağlamaktadır. Bu durum, kullanıcı için müzede sergilenen eserlerin ve tabloların günün farklı zamanlarında farklı görünüşlerine tanıklık etmesine imkân tanımaktadır.

Şekil 1. Kimbell Sanat Müzesi (URL-1; URL-2).

Müzede, tonozun kuşatıcı etkisi ile açıklıklardan tonozlara yansıyan ışığı birbiri içerisinde eritip birleştirerek mekânda birlik ve bütünlük vurgusu yapılmakta ve dinamik bir mekân oluşturulmaktadır. Müzede, tonozların ritmik olarak bir araya getirilmesiyle oluşturulan mekânsal örgütlenmede hareket vurgusu yapılmak-

ta ve bu durum da dolaylı olarak birliğe ve bütünlüğe işaret etmektedir. Her bir statik unsur, ritmik olarak bir araya getirilip dinamik öğeler haline gelerek yekpare bir bütünü oluşturmaktadır. Yapıda arkaik bir strüktürel unsur olarak tonozları gerçek anlamlarından soyutlayarak modernist bir yaklaşım ile yeniden yorumlanarak belleğin sürekliliğinin sağlanması ve bunu betonarme tonozlar ile traverten duvarları yani hem doğal hem sunî malzemeleri bir arada kullanarak birleştirmesi, “tarihselci olamayacak kadar modernist ve bir modernist olamayacak kadar tarihselci” (Togay, 2002) yönünün bir yansıması olarak ifade edilebilmektedir. Ayrıca, yapıda kullanılan beton ve traverten yüzeylerdeki düzensizlikleri, bozuklukları, pürüzleri gizlenmeden, doğal dokusuna dokunmadan olduğu gibi bırakılıp doğal ışık ile bu kusurlu yapı vurgulanarak malzemenin gerçekliğine aracısız olarak tanıklık edilmektedir. Arkaik bir mimari eleman olarak tonozlar ile betonun saf halinin birlikte kurgulanması yapının anıtsallığını ve tektonik şiirselliğini ortaya koymaktadır.

Şekil 2. Kimbell Sanat Müzesi (URL-3; URL-4).

SONUÇ

Tarihsel süreç içerisinde insanın çevresiyle, tabiatla ve birbirleriyle kurulan bilinçli ve anlamlı ilişkiler, bilim ve teknoloji alanlarındaki gelişmelere, sanayileşmenin getirdiği yeni düzene, toplumsal koşullar ve düşünce yapısındaki değişimlere bağlı olarak büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Sosyal, ekonomik, politik ve teknolojik değişimlerin önemli ölçüde yaşandığı modernleşme sürecinde, insanın düşünce yapısındaki ve çevresini algılayışındaki değişimler ile birlikte insanın bulunduğu yer’le kurduğu ilişki de önemli ölçüde değişerek farklılaşmıştır. Modernizm ile birlikte, duyular ile deneyimlenerek zihinde inşa edilen ve anlam boyutuyla ön plana çıkan “yer” olgusu, soyut bir mekân kavramına indirgenmiş-

tir. Rasyonel düşüncenin yalnızca kullanıma uygun tasarımların yapılmasını öneren işlevsel yaklaşımının yaşamın her alanına etki ettiği gibi mimaride de kimliğin, bağlamın ve anlamın yoksunlaşmasına neden olmuştur.

Modernizm ve küreselleşme ile birlikte, mimarlık alanında yer’i yer yapan özelliklerin giderek ortadan kalkması, zaman ve mekân kavramlarının “yer” bağlamından çıkarılması; kimliksiz ve türdeş çevrelerin üretimine, mimari nesnenin metalaşmasına, insanın çevresine yabancılaşmasına, aidiyet ve yer duygusunun kaybolmasına, yer’in bağlamının gücünün azalmasına ve böylece “yersizleşme” olgusunun doğmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda da, mimaride ve yapıli çevrede standartlaşma, aynılaşma ve homojenleşme baş göstermiştir. Dolayısıyla, ait olduğu bölgenin kültürel, tarihsel değerlerinden ve coğrafyasından beslenmeyen, her yerde karşılaşılabilen ve üretilebilen çoklu kimliğe sahip mekânlar oluşmuştur. Bulunduğu yerin bölgesel özelliklerine, kültürüne, geçmişine ait verileri mimari nesne ile birleştiren bir yaklaşım izlenmediği sürece bu türden mekânların oluşmaya devam edeceği söylenebilmektedir.

Yer bağlamının ve yer’in anlamının kaybolması, toplumsal ve kültürel değerlerin zayıflaması ile birlikte ortaya çıkan biçimci ve göze hitap eden mimarinin karşısında direnen bazı yaklaşımların geliştirilmesini bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu bağlamda mimarlık kuramcıları ve mimarlar tarafından ortaya konulan bazı yaklaşımlar, yapının bulunduğu yerin bölgesel özellikleri, yerin kültürüne, geçmişine ait verileri mimari nesne ile bütünleştirerek; sahnesele olmayan, bireyin tüm duyularıyla algılayabildiği, deneyimleyebildiği ve bulunduğu yerle güçlü bağlar kurabildiği özgün bir mimarlık önerisinde bulunmaktadır. Bu kapsamda, modernist yaklaşımlarda göz ardı edilen değerlerin yakalanmaya çalışıldığı ve anlam arayışının olduğu bir dönemde, birçok mimarlık kuramcısı ve mimar tarafından mimari nesne ile yer arasında kurulan ilişki tartışılmış ve “yer” ve “yer’in anlamı” üzerine yeni görüşler geliştirilmiştir. Çalışma kapsamında, kavramsal ve kuramsal kavramsal ve kuramsal çerçeveyeyle vurgulanan “yer” kavramına yönelik yaklaşımların etkileşiminden doğan mimari yansımaların birlikte değerlendirilmesi amacıyla Louis Kahn’ın mimari söylemleri üzerinden okumalar yapılarak yer’e ait değerler vasıtasıyla modern ve yer yönelimli mimari üretimin nasıl ortaya konulduğu irdelenmiştir. Küresel bir boyuta ulaşan kapitalizmin dayattığı tüketim kültürü ile donatılmış olan dünyanın, değerlerinden yoksunlaşmasına yönelik gösterilen tepkileri, Louis Kahn kendi bakış açısına göre yorumlayarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Louis I. Kahn’ın mimarisinde, “tüm varoluşun kalıbı” olarak görülen “düzen”, insanın anlam dünyasını

karşulamakta ve insan, düzeni oluşturduğu yapılı çevreye yansıtmaktadır. Mimari nesnenin biçimle meydana gelen görünmeyen boyutunu “düzen” kavramı üzerine temellendirmektedir. Mimariye bütüncül bağlamda yaklaşan Kahn’a göre, görünmeyen değerler, gerçekliğin bir yansıması olarak biçime dönüşmekte ve meydana gelen bu biçim, görülebilen değerlerle “düzen”e katılmaktadır. Mimari formu oluşturan her bir parça birbirlerine eklenerek parça-bütün ilişkisi içerisinde mekânsal bir bütünlük oluşturmaktadır.

Mimari nesnenin tasarlanması, uygulanması ve “yer” ile bütünleşmesi diğer bir deyişle, mimari nesnenin hayat bulma süreci içerisinde etkin olan unsurların ve olguların somutlaştırılmasında “yer” kavramı, mimarinin kurucu öğelerinin en önemli parametresi olarak nitelendirilebilmektedir. Louis Kahn’ın mimari söylemlerinde “var olan” ile “var olmak isteyen” arasında kurulan kuvvetli bağlar, büyük ölçüde Heidegger’in varlığın kendisine, varlığın anlamı üzerine odaklanan yaklaşımı ile Norberg-Schulz’un yer’in ruhu yaklaşımıyla paralellik gösterdiği söylenebilmektedir. İnsanın tüm duyularıyla bütünü kavraması yönünde bir davranış göstererek seyredilen değil, hissedilen ve yaşanan diğer bir deyişle deneyimlenen mekânları teşvik etmektedir. Yer’e ait değerlerin ortaya çıkarılması, görünenin ardındaki görünmeyen gizli, gerçek anlamların açığa çıkarılması gerekliliğini savunmaktadır. Böylece, mimari üretim, tektonik ifadesini ve şiirsel (poetic) karakterini sürdürerek mekân içerisinde bir “özne” olarak bulunan insan için anlamlı hale gelmektedir.

KAYNAKÇA

Altuner, İ. (2013). Kartezyen Düalizm ve Ruhun Kavramsal Değişimi. İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4, s. 55-67.

Augé, M. (2016). Yok-Yerler. (çev. T. Ilgaz). İstanbul: Daimon Yayınları.

Aydınlı, S. (2003). Mimarlığı Anlama, Kaynağa Ulaşma ve Özünü Yakalama. Tol Dergisi, 3, s.54-60.

Ersal, L. Ö. (2013). Mimari Mekânın Biçimlendirilmesi ve Anlam Boyutu: Ontolojik Yaklaşım. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Güvenç, K. (2003). Louis I. Kahn ve Tarih. İstanbul: Boyut Yayıncılık.

Heidegger, M. (1971). “Building, Dwelling, Thinking”, Poetry, Language, Thought içinde. London: Harper & Row Publishers.

Heidegger, M. (1977). "The Age of the World Picture", The Question Concerning Technology and the Other Essays içinde. (çev. A. Hofstadter). New York: Harper & Row Publishers.

Koçyiğit, R. G. (2007). Mimarlıkta Yersizleşme ve Yerin -Yeniden- Üretimi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

Koçyiğit, R. G. (2012). Mark Augé'de Yok-Yer (Non-Lieu) Kavramı Üzerine Bir Epistemik Çözümleme. Megaron Dergisi, 13, s. 536-544.

Merleau-Ponty, M. (2012). Göz ve Tin. (çev. A. Soysal). İstanbul: Metis Yayınları.

Norberg-Schulz, C. (1971). Existence, Space and Architecture. London: Studio Vista.

Norberg-Schulz, C. (1984). Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture New York: Rizzoli.

Ötkünç, A. (2005). Transit Olarak Kullanılan Mekânlar. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Pallasmaa, J. (2016). Tenin Gözleri. (çev. A. U. Kılıç) İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.

Togay, N. (2002). Louis I. Kahn ve Tarih. İstanbul: Boyut Yayın Grubu.

URL-1:<https://www.amazon.com/Light-Theme-Louis-Kimbell-Museum/dp/0300179405> (Erişim tarihi: 30.05.2020).

URL-2:<https://www.artsy.net/show/kimbell-art-museum-louis-kahn-the-power-of-architecture> (Erişim tarihi: 30.05.2020).

URL-3:https://www.architectmagazine.com/design/buildings/the-kimbell-art-museum-the-original-louis-kahn-building_o (Erişim tarihi: 30.05.2020).

URL-4:<https://www.kimbellart.org/content/kahn-building-screensaver> (Erişim tarihi: 30.05.2020).